

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА ЗА МОВОЮ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

У статті висвітлені методика і результати наукометричного дослідження значимості публікацій українських авторів у вітчизняному ландшафтознавстві, а також ролі окремих наукових шкіл і персоналій у його розвитку. Виділено 17 етапів розвитку українського ландшафтознавства, які об'єднано в певні періоди.

Ключові слова: українське ландшафтознавство, бібліографічні посилання, наукометричне дослідження, наукові школи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток наукової галузі у часі відбувається за певними закономірностями. Одним із показників, що дають змогу їх виявити, є показник цитованості – кількість бібліографічних посилань на наукові публікації. Статистичний аналіз бібліографічних посилань надає можливість визначити найбільш цитовані праці за певний проміжок часу і може використовуватись як метод експертної оцінки наукової значимості публікації, а також показник ролі окремих вчених і наукових напрямів на різних етапах розвитку науки.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідження бібліографічних посилань як показника ролі наукових колективів і окремих вчених у розвитку ландшафтознавства проводили російські вчені І.М. Забелін і М.В. Яковер (1949), Н.В. Фадєєва (1967), Т.Д. Александрова (1975), В.З. Макаров (1977, 1981, 1985), В.З. Макаров і Л.І. Шварцбург (1981), В.Н. Солнцев (1981), В.С. Преображенський і В.З. Макаров (1988). В українському ландшафтознавстві такі дослідження не проводились.

Формулювання цілей статті. Дослідження історії українського ландшафтознавства [3, 4, 5 та ін.] показало, що у його розвитку можна виділити 17 етапів із точними часовими рубежами, які у свою чергу можуть бути об'єднані в періоди. Основним показником для визначенні часових рубежів слугувала загальна річна кількість ландшафтознавчих публікацій. Другий показник – річна кількість публікацій певного ландшафтознавчого напрямку, дає змогу визначити роль кожного із них на різних етапах розвитку науки. Третій показник – цитованість публікацій – є індикатором репрезентативності другого показника і надає можливість виявити їх значимість на різних етапах розвитку науки. Отже, головним завданням дослідження було встановлення кількості бібліографічних посилань на найбільш цитовані праці вітчизняних ландшафтознавців та їх розподіл у часі.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводились у два етапи. На першому етапі була підрахована загальна кількість бібліографічних посилань на найбільш цитовані праці українських ландшафтознавців. Джерельною базою слугували списки використаної літератури у монографічних, навчальних і періодичних виданнях за період із 1951 по 2011 рр. Загальна кількість опрацьованих публікацій склала 3249 одиниць тільки українських авторів, що і за кількістю, і за часовим інтервалом відповідає критеріям репрезентативності наукометричних досліджень [6]. Результати підрахунку (за станом на 19.01.2012 р.) представлені у табл. 1.

Найбільш цитованою публікацією українського ландшафтознавства виявився навчальний посібник "Основи ландшафтної екології" (1993) М.Д. Гродзинського – одного з лідерів київської школи ландшафтознавства. До десятки найбільш затребуваних увійшла ще одна праця цього автора – монографія "Стійкість геосистем до антропогенних навантажень" (1995). Друге місце за кількістю посилань займає навчальний посібник "Прикладна фізична географія" П.Г. Шищенка – лідера і одного із засновників київської школи ландшафтознавства (другим був вчитель П.Г. Шищенко – О.М. Маринич), третє – монографія "Антропогенні ландшафти Правобережної України" (1998) Г.І. Денисика – лідера і засновника вінницької школи ландшафтознавства.

До дванадцяти найбільш затребуваних входять ще чотири праці П.Г. Шищенко, три з яких написані ним у співавторстві. Автори дванадцяти найбільш цитованих праць належать до трьох ландшафтознавчих шкіл України: вінницької (Г.І. Денисик), київської (М.Д. Гродзинський, О.М. Маринич, В.М. Пашенко, П.Г. Шищенко) і львівської (К.І. Геренчук, Г.П. Міллер, Е.М. Раковська, О.Г. Топчієв). Саме ці праці українських авторів у найбільшій мірі впливали на розвиток вітчизняного ландшафтознавства, проте їх удільна вага була різною на

різних етапах його історії. Аналіз найбільш затребуваних публікацій на кожному із етапів розвитку українського ландшафтознавства і

склав зміст другого етапу дослідження, результати якого представлені у табл. 2.

Таблиця 1

Найбільш цитовані ландшафтознавчі публікації українських авторів

№ з/п	Автори публікації	Назва публікації	Кількість посилань
1	М.Д. Гродзинський	Основи ландшафтно-екології: Підручник. – К.: Либідь, 1993.	132
2	П.Г. Шищенко	Прикладная физическая география. – К.: Вища школа, 1988.	100
3	Г.І. Денисик	Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998.	98
4	В.М. Пащенко	Теоретические проблемы ландшафтоведения. – К.: Наук. думка, 1993.	89
5	Г.П. Міллер	Ландшафтные исследования горных и предгорных территорий. – Львов: Вища школа, 1974.	76
6	О.М. Маринич, В.М. Пащенко, П.Г. Шищенко	Ландшафты и физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1985.	72
7	М.Д. Гродзинський	Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. – К.: Лікей, 1995.	58
8	П.Г. Шищенко	Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. – К., 1999.	52
9	В.М. Пащенко	Методологія постнекласичного ландшафтознавства. – К., 1999.	45
10	К.І. Геренчук, Е.М. Раковська, О.Г. Топчіїв	Польові географічні дослідження. – К.: Вища школа, 1975.	46
11	М.Д. Гродзинський, П.Г. Шищенко	Ландшафтно-екологічний аналіз в мелиоративном природопользованні. – К.: Либідь, 1993.	36
12	О.М. Маринич, А.І. Ланько, М.І. Щербань, П.Г. Шищенко	Фізична географія Української РСР. – К.: Вища школа, 1982.	35

На довоєнних етапах розвитку ландшафтознавства доволі рідко, але згадувались роботи Г.І. Танфільєва "Фізико-географічні області Європейської Росії" (1897), Г.М. Висоцького "Про карту типів місцевостань" (1904) та П.А. Тутковського "Природна районізація України" (1922) і "Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю" (1924).

Перші післявоєнні цитування були зроблені на вже згадані праці Г.І. Танфільєва, Г.М. Висоцького і П.А. Тутковського, а також праці А.М. Краснова – "Курс землезнавства" (1897), П.А. Тутковського – "Зональність ландшафтів і ґрунтів в Волинській губернії" (1910), Б.Л. Личкова – "Природні райони України" (1922), Г.І. Танфільєва – "Головні фізико-географічні райони Одеської губернії" (1924). Але з другої половини 1950-х рр. все частіше почали згадуватись публікації нової генерації українських дослідників: К.І. Геренчука – "Про морфологічну структуру географічного ландшафту" (1956), "Природні умови передгірних районів Чернівецької області" (1956), "Питання середньомасштабного картографування

ландшафтів» (1957); П.М. Цися – "Про фізико-географічне районування і ландшафтне картографування західних областей Української РСР" (1957); А.І. Ланька – "Фізико-географічне районування Української РСР для цілей сільського господарства" (1959), "Особливості ландшафтно-структури території Чернігівської області та питання раціонального використання її земельних угідь" (1960), "Фізико-географічне районування Чернігівської області на ландшафтній основі для цілей сільського господарства" (1961).

Тоді з'явилися і перші посилання російських вчених на публікації К.І. Геренчука (С.В. Калесник, 1960). Пізніше на ці публікації посилались і інші відомі російські ландшафтознавці (Ф.М. Мільков, 1967, 1981; В.С. Преображенський, 1988). Домінування праць К.І. Геренчука серед найбільш цитованих тривало протягом ще чотирьох етапів і лише на 12-му етапі (1981-1985 рр.) вони уступили пальму першості монографії його учня Г.П. Міллера – "Ландшафтні дослідження гірських і передгірних територій" (1974) – 10 посилань. У по-

дальшому затребуваність цієї роботи залишалась постійно високою, проте вже на наступному, 13-му етапі (1986-1990 рр.) її обійшла за кількістю посилань (одинадцять) монографія

О.М.Маринича, В.М.Пашенка і П.Г.Шищенка "Ландшафти і фізико-географічне районування Української РСР" (1985).

Таблиця 2

Розподіл посилань на ландшафтознавчі публікації українських авторів за етапами розвитку українського ландшафтознавства (1–9 етапи)

№ з/п	Автор, рік видання	2 1884- 1909	3 1910- 1931	4 1932- 1944	5 1945- 1950	6 1951- 1955	7 1956- 1961	8 1962- 1966	9 1967- 1970
1	Краснов А.М., 1897.	–	–	–	–	1	–	–	–
2	Танфільєв Г.М., 1897.	–	–	1	–	1	–	1	–
3	Висоцький Г.М., 1904.	–	–	2	–	1	–	2	1
4	Тутковський П.А., 1910.	–	–	–	–	2	3	–	–
5	Тутковський П.А., 1922.	–	–	1	–	1	–	1	–
6	Личков Б.Л., 1922.	–	–	–	–	1	–	1	–
7	Танфільєв Г.І., 1924.	–	–	–	–	1	–	1	–
8	Тутковський П.А., 1924.	–	–	1	–	–	–	–	–
9	Геренчук К.И., 1956.	–	–	–	–	–	6	2	–
10	Геренчук К.И., 1956.	–	–	–	–	–	2	–	–
11	Геренчук К.И., 1957.	–	–	–	–	–	5	1	–
12	Цись П.М., 1957.	–	–	–	–	–	1	1	1
13	Ланько А.І. та ін., 1959	–	–	–	–	–	1	2	–
14	Ланько А.І., 1960.	–	–	–	–	–	–	2	–
15	Ланько А.І., 1961.	–	–	–	–	–	–	3	–
16	Міллер Г.П., 1974.	1	3	10	8	13	14	16	10
17	Геренчук К.И. та ін., 1975.	–	5	4	4	8	7	7	10
18	Маринич О.М. та ін., 1982.	–	–	2	8	6	6	3	9
19	Маринич О.М. та ін., 1985.	–	–	–	11	9	14	16	21
20	Шищенко П.Г., 1988.	–	–	–	4	16	23	21	33
21	Гродзинський М.Д., 1993.	–	–	–	–	–	39	35	57
22	Пашенко В.М., 1993.	–	–	–	–	3	26	29	30
23	Гродзинський М.Д., 1995.	–	–	–	–	–	18	14	25
24	Денисик Г.І., 1998.	–	–	–	–	–	13	21	64
25	Пашенко В.М., 1999.	–	–	–	–	–	6	17	22
26	Шищенко П.Г., 1999.	–	–	–	–	–	4	21	27

Порівняно невисока кількість посилань пояснюється, на наш погляд, тим, що на той момент часу у Російській федерації сформувався більш потужний загін ландшафтознавців із світовими іменами (А.Д. Арманд, А.А. Відіна, М.А. Гвоздецький, К.М. Дьяконов, А.Г. Ісаченко, А.А. Краукліс, І.І. Мамай, Ф.М. Мільков, В.О. Ніколаєв, В.С. Преображенський, М.А. Солнцев, В.Б. Сочава та ін.), який і збирав левову частку посилань. Підтвердження такого припущення можна знайти в списку використаної літератури у монографії Г.П. Міллера "Ландшафтні дослідження гірських і передгірних територій". Серед використаних джерел понад 200 належать російським або іншим зарубіжним вченим, у той час коли кількість праць українським авторів, включаючи і праці самого Г.П. Міллера, не сягає і 50.

На наступному, 14-му етапі (1991-1995

рр.), лідируючі позиції (16 посилань) зайняв навчальний посібник П.Г. Шищенка "Прикладна фізична географія" (1988). Згодом кількість посилань на цю працю ще збільшилась, і вона зберігає своє місце серед лідерів і сьогодні, через 33 роки після опублікування. Другу позицію зайняла монографія Г.П. Міллера "Ландшафтні дослідження гірських і передгірних територій" (13 посилань), третю – монографія О.М. Маринича із співавторами "Ландшафти і фізико-географічне районування Української РСР". Під час цього етапу, в один рік, вийшло друком відразу дві монографії, які у подальшому будуть задавати тон в українському ландшафтознавстві – навчальний посібник М.Д. Гродзинського "Основи ландшафтної екології" і монографія В.М. Пашенка "Теоретичні проблеми ландшафтознавства".

Під час 15-го етапу (1996-2000 рр.) найбільшу кількість посилань (тридцять дев'ять)

зібрав навчальний посібник М.Д. Гродзинського "Основи ландшафтної екології", а другою (26 посилань) стала монографія В.М. Пашенка "Теоретичні проблеми ландшафтознавства". Третю кількість посилань (23) зібрав навчальний посібник П.Г. Шищенка "Прикладна фізична географія" (1988).

На 16-му етапі (2001-2004 рр.) посібник "Основи ландшафтної екології" зберіг свої лідируючі позиції (35 посилань), а другу і третю кількість посилань знову зібрав монографія В.М. Пашенка "Теоретичні проблеми ландшафтознавства" (29) і навчальний посібник П.Г. Шищенка "Прикладна фізична географія" (21). Таку ж кількість посилань отримала ще одна монографія П.Г. Шищенка "Принципи і методи ландшафтного аналізу у регіональному проектуванні" (1993) і монографія Г.І. Денисика "Антропогенні ландшафти Правобережної України" (1998).

На останньому, 17-му етапі (2005-2011 рр.), найбільше посилань (64) збрала, як уже було сказано вище, монографія Г.І. Денисика "Антропогенні ландшафти Правобережної України", а два наступних місця зайняли навчальні посібники "Основи ландшафтної екології" (57 посилань) і "Прикладна фізична географія" (33 посилання).

Аналіз ролі наукових колективів і окремих вчених у розвитку українського ландшафтознавства був би мабуть неповним без аналізу загальної кількості посилань на всі публікації дослідників. Результати таких підрахунків представлені у табл. 3. Із таблиці видно, що найбільшу кількість посилань зібрав публікації П.Г. Шищенка – 408. Посилання на його праці домінували на 13 і 14 етапах розвитку українського ландшафтознавства, а на 15 і 16 етапах були другими за кількістю.

Таблиця 3

Загальна кількість бібліографічних посилань на ландшафтознавчі публікації українських авторів на окремих етапах розвитку

№ з/п	Автор	кількість Загальна	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
			1956-1961	1962-1966	1967-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2004	2005-2011
1	Шищенко П.Г.	408	–	–	–	2	3	5	36	55	75	104	128
2	Геренчук К.І.	384	16	8	7	14	35	32	31	39	65	67	70
3	Гродзинський М.Д.	368	–	–	–	–	–	3	7	9	93	82	174
4	Маринич О.М.	353	–	2	1	3	4	14	36	42	55	63	133
5	Пашенко В.М.	331	–	–	–	–	–	–	10	7	74	106	134
6	Міллер Г.П.	240	–	3	2	5	5	18	17	31	58	50	51
7	Швебс Г.І.	232	–	–	–	–	–	6	19	42	74	42	49
8	Денисик Г.І.	210	–	–	–	–	–	2	3	1	24	35	145
9	Воропай Л.І.	118	–	1	3	1	1	5	3	7	22	25	50
10	Топчієв О.Г.	117	–	–	–	4	12	14	11	11	17	20	28
11	Боков В.О.	99	–	–	–	–	–	–	5	18	22	24	30
12	Мельник А.В.	94	–	–	–	–	–	–	–	–	6	37	51
13	Гринецький В.Т.	90	–	–	–	–	–	2	5	7	20	16	40
14	Петлін В.М.	89	–	–	–	–	–	–	2	5	16	14	52
15	Ланько А.І.	84	1	8	1	3	1	11	18	14	10	5	12

Другим із найбільш затребуваних авторів був і залишається К.І. Геренчук – 384 посилання. Посилання на його публікації домінували протягом 6-ти етапів із 1956 по 1985 рр. і лише на 13-му та наступних етапах уступили публікаціям П.Г. Шищенка та інших авторів. Третім із найбільш цитованих авторів є М.Д. Гродзинський, публікації якого міцно захопили лідируючі позиції на трьох останніх етапах розвитку українського ландшафтознавства.

Аналіз таблиці 3 показує, що у списку 15-

ти найбільш цитованих авторів вітчизняного ландшафтознавства присутні представники всіх українських ландшафтознавчих шкіл: вінницької (Г.І. Денисик), київської (О.М. Маринич, П.Г. Шищенко, В.Т. Гринецький, М.Д. Гродзинський, А.І. Ланько, В.М. Пашенко), львівської (К.І. Геренчук, Г.П. Міллер, А.В. Мельник, В.М. Петлін, О.Г. Топчієв), одеської (Г.І. Швебс), сімферопольської (В.О. Боков), чернівецької (Л.І. Воропай). Отже формальний, наукометричний аналіз

підтверджує результати змістового аналізу, що був зроблений раніше [1, 2].

Цікавим для аналізу аспектом значення ландшафтознавчих публікацій українських авторів є показник кількості посилань на них зарубіжних, насамперед російських науковців. Результати такого аналізу представлені в табл.

4. Найбільша кількість таких посилань була

зроблена на праці К.І. Геренчука. Особливу затребуваність вони мали у 1970-1980-х рр. Потім інтерес до них згас, оскільки з'явилися нові праці українських авторів, які і перебрали на себе увагу зарубіжних вчених: П.Г. Шищенка, Г.І. Швєбса, О.М. Маринича, Г.П. Міллера.

Таблиця 4

**Загальна кількість бібліографічних посилань зарубіжних авторів
на публікації українських ландшафтознавців**

№ з/п	Автор	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	кількість Загальна
		1956-1961	1962-1966	1967-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2004	2005-2011	
1	Геренчук К.І.	2	4	3	–	10	5	5	–	–	1	–	30
2	Шищенко П.Г.	–	–	–	–	–	1	9	8	1	1	–	20
3	Швєбс Г.І.	–	–	–	–	–	–	5	4	–	7	–	16
4	Маринич О.М.	–	–	–	–	–	–	8	5	1	–	–	14
5	Міллер Г.П.	–	1	–	–	1	3	2	5	–	–	1	13
6	Гришанков Г.Є.	–	–	–	1	1	4	–	1	–	–	–	7
7	Ланько А.І.	–	3	–	–	–	1	2	1	–	–	–	7
8	Топчів О.Г.	–	–	–	–	4	1	1	1	–	–	–	7
9	Гродзинський М.Д.	–	–	–	–	–	–	2	1	–	2	1	6
10	Воропай Л.І.	–	–	–	–	–	1	3	–	–	1	–	5
11	Багрова Л.А.	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	2	4
12	Давидчук В.С.	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	2	4
13	Дорфман Я.Р.	–	2	–	–	–	1	–	–	–	–	–	3
14	Пашенко В.М.	–	–	–	–	–	–	2	–	1	–	–	3
15	Рибін М.М.	–	1	–	–	–	–	2	–	–	–	–	3
16	Боков В.О.	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	2
17	Денисик Г.І.	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	2
18	Кукурудза С.І.	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	2
19	Позаченюк К.А.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	2
20	Тютюнник Ю.Г.	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	2

Висновки. Найбільш цитованими публікаціями українського ландшафтознавства виявились праці трьох авторів: М.Д. Гродзинського – "Основи ландшафтної екології" (1993), П.Г. Шищенка "Прикладна фізична географія" (1988) і Г.І. Денисика – «Антропогенні ландшафти Правобережної України» (1998). Саме вони визначали розвиток українського ландшафтознавства, але лише на чотирьох останніх

етапах, коли вийшли друком. Найбільш цитованими українськими авторами є П.Г. Шищенко, К.І. Геренчук і М.Д. Гродзинський. Зарубіжні вчені найчастіше посилались на праці К.І. Геренчука, П.Г. Шищенка і Г.І. Швєбса. П'ятнадцять найбільш цитованих авторів представляють усі шість ландшафтознавчих шкіл України.

Література:

1. *Михелі С.* Українські ландшафтознавчі школи: історія становлення, теоретико-методологічний фундамент, основні напрями досліджень / *С.В.Михелі* // Історія української географії та картографії. Частина I: Збірник матеріалів наукової конференції. – Тернопіль, 2007. – С. 55-59.
2. *Михелі С.В.* Наукові школи в українському ландшафтознавстві: спроба класифікації / *С.В.Михелі* // Географія в інформаційному суспільстві: Зб. наук праць X з'їзду Українського географічного товариства. У 4-х томах. – К.: ВГЛ, "Обрії" 2008. – Т. IV. – С. 19-21.
3. *Михелі С.В.* Історія розвитку українського ландшафтознавства (1805-1931 рр.) / *С.В.Михелі* // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 23. – К., 2010. – С. 86-98.

4. *Михелі С.В.* Історія розвитку українського ландшафтознавства (1932–1985 рр.) / *С.В.Михелі* // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 13 (25). – К., 2011. – С. 66-80.
5. *Михелі С.В.* Історія розвитку українського ландшафтознавства (1986–2010 рр.) / *С.В.Михелі* // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 4. – Географія і сучасність. – Вип. 14 (26). – К., 2011. – С. 109-118.
6. *Налимов В.В.* Наукометрия: изучение развития науки как информационного процесса / *В.В.Налимов, З.М.Мульченко*. – М.: Наука, 1969. – 192 с.

Резюме:

Сергей Михели. ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО ЛАНДШАФТОВЕДЕНИЯ ЯЗЫКОМ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ССЫЛОК.

В статье рассмотрены методика и результаты наукометрического исследования значимости публикаций украинских авторов в отечественном ландшафтоведении, а также роли отдельных научных школ и персон в его развитии. Выделено 17 этапов развития украинского ландшафтоведения, которые объединены в определенные периоды.

Ключевые слова: украинское ландшафтоведение, библиографические ссылки, наукометрическое исследование, научные школы.

Summary:

Sergei Michel. STUDY OF THE HISTORY OF UKRAINIAN LANGUAGE OF LANDSCAPE references.

In the article the methodology and results of scientometric studies of publications significance of Ukrainian authors in the domestic landscape studies, as well as individual academic schools and people in its development. Allocated 17 stages of development of Ukrainian landscape, which are combined in certain periods.

Keywords: Ukrainian landscape study, bibliographic references, scientometric research, scientific schools.

Рецензент: проф. Свинко Й.М.

Надійшла 21.02.2012р.